

2. Богинский В.М., Литвин И.П. О действующих правилах транслитерации букв кирилловского алфавита буквами латинского алфавита //Геодезия и картография. – М., 1995. – № 10. – С. 36 – 41.
3. Aissing A.L. Cyrillic transliteration and its users //College a. research libr. – CRL. – Chicago, 1995. – Vol. 56, No 3. – P. 207 – 219.
4. Dupon H., Poirier J. Lexique des termes utiles à l'étude des noms de lieux. – Choronomia – Québec, 1975. – No 6. – P. 164.
5. Conference on the Standartization of Geographical Names //Publications.– Geneva, 1967 (Vs 1 – 3)
6. Герганов Е, Рангелова К. С или З в краесловието при транскрибирането на английски собствени имена на български език //Сопоставит. езиковн – С., 1988. – Г. 13, № 6 – С. 37 – 41.
7. Иванов А.Г. Возможность машинной обработки географических названий в национальной графике //Сб. научн. тр. ЦНИИГА и К – М., 1981. – Вып. 230. – С. 71 – 76.
8. Большаков И.А., Рим Дск Сен. Графическое отображение и русская транскрипция корейской письменности на IBM-совместимых персональных компьютерах //ИТИ /ВИНИТИ. – Сер. 2. Информ. процессы и системы. – М., 1992. – № 11. – С. 22 – 26.
9. Бондарко Л.В. Теоретические и практические проблемы транскрипции текста //Проблемы фонетики. – М., 1993 – С. 8 – 20.
10. Janowski M. Practical automatic phonemic transcription systems //Studia angha posnaniensia – Roznál, 1994. – Vol. 28. – P. 143 – 150.
11. Ажнюк Ю.М., Хрусгаленко Л.М. Принципи відтворення українських власних назв іноземними мовами та їх реалізація на персональному комп'ютері //Допов. та повідомл. Міжнар. науков. конфер. "Відтворення укр. власних назв (антропонімів й топонімів) іноземними мовами". – К., 1995. – С. 81 – 85.
12. Блонарович Ю., Костенко А., Костирко В. та ін. Проблеми транслітерації української абетки на комп'ютерах //Допов. та повідомл. Міжнар. науков. конфер. "Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами". К., 1995. – С. 85–90.
13. Пенцак М.М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 200 с.
14. Hořanský I. 7. konferencia Organizácie Spojených národov o štandardizácii geografických názvov a naša kartografická prax //Kultúra Slova. – Br., 1998. – Roč.32, č. 3. – S. 146 – 156

Ірина Железняк (Київ)

ТОПОНІМІЧНИЙ РЯД ТА СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ТОПООСНОВИ

In the article on the theoretical proposition «the law of series» and the «semantics field» the archaic hydronym *Zabona* on the background of the Slavic onomastic system is described.

Погляд на топоніми в зв'язку із загальними лінгвістичними законами час від часу викликає певний інтерес у сучасних дослідників, особливо коли виникає необхідність пояснити ту чи ту конкретну етимологічно затемнену географічну назву (або групу назв) на тлі загальномовних явищ. Спеціальна література останнього десятиліття демонструє велику роз'єднуючу роль, яку відіграє певна термінологічна неузгодженість, незважаючи на те, що топонімічна (і взагалі ономастична) термінологія відбита в кількох відповідних словниках [9; 7; 10]. Спроба А.О. Білецького корегувати більш-менш усталену ономастичну термінологію [1] в цілому не була сприйнята фахівцями. Деякі терміни (точніше, назви явищ у пропріальній лексиці) відійшли в минуле разом із працями, де вони пропонувалися. Проте часто з'ясування деяких явищ з часом сприймається як аксіома й термінологічно не згадується у теоретичних працях з ономастики, тим більше в описах походження конкретних назв. Частково це стосується праць В.А. Никонова, який в 50-60-х роках минулого століття

був революціонером і законодавцем у східнослов'янській ономастиці. Свої теоретичні спостереження він виклав у формі законів [5: 16-63], децю нехтуючи думками попередників, навіть капітальними дослідженнями спеціалістів [23: 20 та ін]. Праці В.А. Никонова в свій час було сприйнято як значні досягнення, однак пізніше частина з них була піддана критиці [2]. Водночас, незважаючи на пізніші альтерпативні розробки інших ономастів [25; 12; 21], певні теоретичні постулати В.А. Никонова за своїм змістом лишилися незмінними, найчастіше вже без теоретичного та термінологічного визначення.

Залежність окремого топоніма від оточуючих назв мовного регіону в принципі визнається всіма дослідниками, хоч щодо конкретної назви не завжди можна дотриматися чистих теоретичних постулатів Пиконівський «закон ряду», як правило, діє бездоганно, хоч про нього тепер практично не згадують так само, як, на жаль, і про його автора. Але цікаво, що більшість дослідників обов'язково враховує топонімне середовище, приступаючи до пояснення походження географічної назви. Тут слід зауважити, що не всі роботи з ономастики вимагають опису назви за «законом ряду», його сутність виступає складовою початку аналізу, аце, як правило, лишається поза текстом. Проте формулювання цього «закону» (можна було назвати його інакше – наприклад, «правило» тощо, а не «закон») відіграло в свій час дуже важливу роль. Слід сказати, що на момент виходу книжки В.А. Никонова в 1965 р загальний доробок східнослов'янських ономастів був іще дуже скромним.

Що стосується методики ономастичних досліджень, то близькою стала проблема семантичного поля, досить докладно розроблена для апеллятивної лексики. Деякі ономасти почали пристосовувати теоретичні дані цієї проблеми до ономастики, в деяких випадках не враховуючи особливостей і відмінностей пропріальної лексики. Тут усе зводилося до питання про існування чи відсутність семантики в онімак. О.В. Суперанська значну увагу приділила з'ясуванню лексичного та семантичного поля власних назв, спираючись на дослідження філософів і мовознавців-теоретиків. Усі її попередники проблему «поля» бачили в безпосередній залежності від одного з основних питань – визнання чи невизнання семантики пропріальної одиниці, або навіть азагалі не враховували специфіки оніма, а «поле» тлумачили на основі аналізу апеллятивної лексики однієї ізольованої мови. Цікаво, що О.В. Суперанська пропонує як найвдаліше визначення «поля» О.О. Реформатським, хоч на той час розробки цього питання досягли відчутного успіху як у зарубіжній [4], так і в східнослов'янській лінгвістиці [13: 14; 15 тощо]. Про семантичне «поле» писали багато, намагаючись чітко визначити критерії правильного виділення лексики для обмеження в рамках певного «поля», проте всі, навіть суперечливі визначення звелися до виділення стрижневої семи та нарощуваних на неї обмеженого числа семем. Семантичні мікроструктури підлягають різного роду перебудовам з переходом лексем з однієї мікроструктури до іншої. Семантична підсистема, що вбирає в себе семантичні мікроструктури, між якими можливий обмін лексемами, визнається семантичним мікрополем. Практичне застосування цих постулатів у аналізі конкретних географічних назв має серйозні переваги.

У селі Балико-Щучинка Кагарлицького р-ну Київської обл. засвідчено невелику затоку Дніпра *Забона* (ОКІУМ). Цей гідронім *За-бона* походить від слова *бона*, яке відсутнє в українській літературній мові, але збереглося в деяких її говірках. Тут пор. ще н.луж *za bonot* «feuchte Wiese» (Schuster-Šewc, II, 52).

Слово *бона* «глибоке місце в річці» вперше з'явилося в полі зору лінгвіста в роботі В.В. Німчука, де автор порівнює його з словен. *bedenj* без пояснення фонетичних процесів [8: 93]. Ця ж думка повторена в «Етимологічному словнику української мови» як можливий варіант поряд з звуковим варіантом форми *б'аня* «загиблення», наявний також у складі форми *калаб'оня* «ковбаня», параяельної до *калаб'аня*, *ковб'аня* [3: 229]. Про поширення та походження географічного апеллятива досить докладно писав М.І Толстой. Він навіть записане на Східному Поліссі *бон* (*бом*) «1. выгоревшая глубокая яма в торфяном болоте,

заповнена водою; 2 глибока яма в реке», в Закарпатті *бóня, бóнище* «глибока яма на болоті, наповнена грязною водою», укр. діал. (бойк.) *бón'а* «большая стоячая вода», а також кашуб. *bonawa, bonawka* «дерн, трава», н.луж. *bon, bonk* «луг, поляна, вологий, мокрий дерн» і робить висновок про те, що **bonь* є давнім запозиченням з германської (нім. *Wohn* «мокра лугова трава»). Знаменним є підсумок автора про те, що **bonь* збереглося в околицьних острівних зонах у лужичан, кашубів, поліщуків та карпатських українців [16: 202]. До цього можна ще додати укр. діал. *бón'а* «глибоке місце в річці» (Німчук, 93), *бóньи* «глибока вузька заглибина з брудною стоячою водою» (Грицак, 75), *бóня* «1. глибоке місце в реке; 2. бездна» (Марусенко, 218), блр. *бон* «месца, дзе рыбаки выцягваюць з вады сетку» (Яшкін, 24), *бон (бом)* «выгаралая глыбокая яма ў тарфяным балоце, якая запоўнена вадою; глыбокая яма ў рацэ» (Яшкін, 24), рос. діал. *бонба* «большая лужа» (СГК, I, 96), н. луж. *bon, bonk* «луг, поляна» (Мука, 42, 64), пол. *bonia* «brzeg blatu kafla, ścięty pochyło» (Karłowicz, I, 190) вол. діал. *bonawa, bonawka* «darń, trawa» (SGP, II/2(5), 374), *bonawa* «skrawek ziemi porosnięty trawą, trawka» (Brzeziński, 1, 35), *bońór* «duża kałuża» (Kucala, 31), «głębsze miejsce w potoku, w rzese, także tamka na potoku» (Kucala, 30)

Наявність у блр. *бон* фонетичного варіанта *бом* розширює географію слова – рос. діал. *бом* «1. глибокая часть водоема. впадина, омут; 2. дно в глубокой части водоема, впадине, омуте». *бом* «отвесная скала над водой» (Элиасов, 67), блр. *бом* «1 выгаралая глыбокая яма ў тарфяным балоце, якая запоўнена вадою, 2. глыбокая яма ў рацэ» (Яшкін, 24) і є зайвим прикладом заміни носових звуків у слов'янських мовах, пор. рос. *бомба*, діал. *бонба* «большая лужа» (СГК, I, 96), рос. діал. *бóмбочка/бóнбочка* «плод картофеля, вырастающий на стеблях после цветения» (СРНГ, III, 95), *бóмка/бóнка* «овод, слепень» (СРНГ, III, 95), н. луж. *blóm* «травник, пажить, долина, общественный выгон» та в. луж. *blónk* «т.с.» (Мука, I, 42), н. луж. *blomuško* «травничок, свежая пажить» та в. луж. *blonješko* «т.с.» (Мука, I, 42). Можливо, похідним є пол. діал. *boniar* «lilia wodna, Nuphara alba» (SGP, II/2 (5), 376), в. луж. *hónawa* «grzybień, lilia wodna» (Zeman, 29).

Уся наведена лексика семантично пов'язана з глибоким місцем в річці та под., тобто «яма» і «мокре місце» – водойма або мокра долина. Це підтверджує і така лексема, як пол. діал. *bon* «centrum koralcu, skąd rozchodzą się ganki na wszystkie strony» (SGP, II/2 (5), 374). Г. Шустер-Шевць теж вважає за можливе порівнювати лужицькі факти (*bon, bonk*) з нім. *Wohn* «сирий, вологий дерн», але ставить під сумнів подальший зв'язок *boñ* (≤ *bodden*) «земля, ґрунт, дно», що відповідає н.в.нім. *Vahn* «дорога», яке раніше в північнонімецьких говірках означало «вільне, рівне місце, ринок» [26: 52].

Відсутність розвиненої системи похідних від *bon* у всіх слов'янських мовах дозволяє погодитись із запозиченням його з германської. Водночас броя цього географічного афелятива в південнослов'янських мовах може свідчити про те, що це вірогідне германське запозичення відбулося в той час, коли частина носіїв праслов'янської мови вже мігрувала на Балкани. Тобто, описане явище характерне лише для північнослов'янських мов. Утім, слов'янський матеріал не ізольований, балтійські мови мають також: лит. *bangà* «1. волна; 2. заросшее кустарником или лесом место в поле; 3. группа деревьев, растущих замкнутым кругом; 4. куча, ворох; 5. ливень», *baĩgstas* «болото в лесу; 2. болото» (Невская, 18), ідроніми *Vane* (Литва, LUEV, 14), прус. *Vanow* (Топоров ПЯ, I, 191) та ін. Цей матеріал свідчить про спільність слов'яно-балто-германського явища. Напевно описаний факт входить у колю явищ, які «виявляються також у гідронімії та топонімії і при локалізації відповідних назв дають важливі свідчення відносно гаданої території виділення германських, балтійських і слов'янських мов з давньоіндоевропейської мови» [18: 190]. Водночас Ф. Френкель до балтійського матеріалу (*bangà* «Welle» та споріднені в балтійських мовах) наводить дані з давньоіндійської та давньоірландської мов [29: 34], що може свідчити про індоевропейську природу слова. Проте можливо ще дещо розширити цей ареал за рахунок іллір. *Vavtia* – місцевість навколо Лихнітського озера в Дассаретиді та ще на іллірійській території

топоніми Σκαρα-βαγτία та Ἄρρι-βαγτιον [24: 75], для яких В.М. Топоров бачить балтійські генетичні паралелі [17: 53].

Можна припускати, що колись суцільний і досить щільний ареал поширення географічного терміна **bon-* дійшов до нас як зруйноване лексичне гніздо, окремі лексеми якого збереглися в апеллятивній та пропріальній лексиці деяких індоєвропейських мов. Український гідронім *Забона* входить у ряд топонімів спільнослов'янської словотвірної структури префікс + географічний термін [22; 27; 6], пор. р. *Забара* (л. Горині п. Прип'яті п. Дніпра; Костопільськ. р-н Рівненськ. обл.; СГУ, 201), р. *Заволока* (м. Жмеринка Вінницьк. обл.; СГУ, 202), р. *Zatonja* (л. Одри л. Купи п. Сави; Dickelmann, II, 169), р. *Zagroń* (бас. Вісли; NWP, I, 327) тощо. Ця ж структура характерна й географічним термінам, пор. укр. діал. *зіболото* «місце в озері, поросле очеретом» (Данилюк, 36), рос діал. *зіберег* «1. низкий луговой берег, займище, пойма; 2. прибережная полоска земли; 3. часть берега; 4. очистившаяся ото льда часть реки или озера у берега» (СРНГ, IX, 252), пол. *zagaj* «Hain; Jungwald, Schopung» (Nitsche, 140), хорв. *zákos* «Böschung» (Schütz, 34) тощо. Писемні пам'ятки та діалектні зібрання географічного терміна **забона* в українській мові (а також інших слов'янських) не засвідчують, однак теоретично його існування теж не виключається.

Література

1. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (ономастика) К., 1972.
2. Берг С.Л. Критические заметки о топонимических взглядах В.А. Никонова // Географическая среда и географические названия / Отв. ред. В.П. Кусков. – М., 1974. – С 5-12.
3. Етимологічний словник української мови. – К., 1982. – Т. I.
4. Кузнецова А.И. Понятие семантической системы языка и методы ее исследования (из истории разработки данной проблемы в современном зарубежном языкознании). – М., 1963.
5. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М., 1965.
6. Никонов В.А. Русские префиксно-бессуффиксные названия // Onomastica. – 1961. – Roczn. VII. S. 191-194.
7. Німчук В.В. Зміни і доповнення в списку ономастичних термінів // Повідомлення Української ономастичної комісії. – 1968. – Вип. VII. – С. 60-64.
8. Німчук В.В. Питання про зв'язки закарпатських українських говорів з південнослов'янськими мовами // Тези доповідей V Міжвузівської республіканської славістичної конференції 25-30 вересня 1962 року. – Ужгород, 1962 – С 91-93.
9. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія (Проект) // Повідомлення Української ономастичної комісії. – 1966. – Вип. I. – С. 24-43.
10. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М., 1978.
11. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1967.
12. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М., 1973.
13. Толстой Н.Н. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава // Вопросы языкознания – 1963. – №1. – С 29-45.
14. Толстой Н.И. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава. II // Вопросы языкознания. – 1966. – №5. – С. 16-36.
15. Толстой Н.И. Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии // Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов (Прага, август 1968 г). Доклады советской делегации. – М., 1968. – С. 339-365.
16. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды – М., 1969.
17. Топоров В.Н. Несколько иллирийско-балтийских параллелей в области топониматики // Проблемы индоевропейского языкознания. Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. – М., 1964.

18. Удольф Ю. Славяно-германские связи в северно-немецких топонимах // *Этимология* 1997-1999. – М., 2000. – С. 185-191.
19. Fraenkel E. *Litauischen etymologisches Wörterbuch.* – Heidelberg, 1962. – Bd I.
20. Gardiner A.H. *The theory of proper names.* – Oxford, 1957.
21. Grodziński E. *Zarys ogólnej teorii imion własnych.* – Warszawa, 1973.
22. Karaś M. *Nazwy typu Podgóra, Zolas w języku polskim i w innych językach słowiańskich.* – Wrocław, 1955.
23. Kuryłowicz J. *La position linguistique du nom propre // Onomastica.* – 1956. – 2 – S. 1-14
24. Mayer A. *Die Sprache der alten Illyner.* – Wien, 1957,
25. Sciarone B. *Proper names and meaning // Studia linguistica.* – 1967. – 21. – P. 73-78.
26. Schuster-Šewc E. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache.* – Bautzen, 1978. – Lief. 2.
27. Sperber G. *Typ Podgóra, Zalas w górnołużyckich nazwach terenowych // Poradnik językowy.* – 1957 – Zesz. 5 – S 222-227.

Джерела

- Грицак - *Грицак М.А.* Назви гідрорельєфу в говірці с. Ясіня Закарпатської обл. // *Питання гідроніміки* - К., 1971 – С 74-80.
- Данилюк – *Данилюк О.К.* Словник народних географічних термінів Волині. – Луцьк, 1997.
- Марусенко – *Марусенко Т.А.* Матеріали к словарю українських апеллятивів // *Полесьє: Лінгвістика. Археологія. Топоніміка.* – М., 1969. – С. 206-255.
- Невская – *Невская Л.Г.* Балтийская географическая терминология (к семантической типологии). – М., 1977.
- Німчук – *Німчук В.В.* Питання про зв'язки закарпатських українських говорів з південнослов'янськими мовами // *Тези доповідей V Міжвузівської республіканської славистичної конференції 25-30 вересня 1962 року.* – Ужгород, 1962 – С. 91-93
- ОКІУМ – *Ономастична картотека Інституту української мови НАН України*
- СГК – *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А.С. Герд.* – Спб., 1994. – Вып. I.
- СГУ – *Словник гідронімів України.* – К., 1979.
- СРНГ – *Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина и Ф.П. Сороколетова.* – Л., С-Петербург, 1966-2000. – Вып. 1-34.
- Топоров П.Я. – *Топоров В.Н.* Прусский язык. – М., 1975. – Т. I.
- Элиасов – *Элиасов Л.Е.* Словарь русских говоров Забайкалья. – М., 1980.
- Яшкін – *Яшкін І.Я.* Беларускія геаграфічныя назвы Тапаграфія. Гідралогія – Мінск, 1971
- Brzeziński - *Brzeziński W.* Słownictwo krajniackie: Słownik gwary wsi Podróżna w Zlotawskim - Wrocław etc , 1982. – T. I
- Dickenmann – *Dickenmann E.* Studien zur Hydronymie des Sauesystems. – Heidelberg, 1966 – Bd I-II.
- Karłowicz - *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich. – Kraków, 1900 – T. I.
- Kucała - *Kucała M.* Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich. – Wrocław, 1957.
- LUEV – *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas* – Vilnius, 1963.
- Muka – *Muka E.* Słownik dolnosербскеje reči a jeje narěcow. – Budyšin, 1966 – T. I
- NWP – *Szulowska W., Wolnicz-Pawłowska E.* Nazwy wód w Polsce. Część 1. Układ alfabetyczny. – Warszawa, 2001.
- Schuster-Šewc – *Schuster-Šewc E.* Historisch-etymologisches Wörterbuch – Bautzen, 1978. – Lief. 2
- Schütz – *Schütz J.* Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. – Berlin, 1957.
- SGP – *Słownik gwar polskich / Pod kier. J. Reichana* – Wrocław etc., 1983. – T. II, scz. 2(5).
- Zeman - *Zeman H.* Słownik górnołużycko-polski. – Warszawa, 1967.